

GİRİŞ

Geçmişten günümüze rüyaların anlamı üzerinde düşünmek, insanı, onun ruhsal dünyasını ve bilinçaltını anlamada başvurulan kadim metotlardandır.

Eski Mısır, Yunan ve Asurlularda kâhin ve büyücülerin en önemli görevlerinden biri rüyaları yorumlamaktı. Eski Mısır'daki inanişâ göre Serapis adındaki tanrı, rüya görenlerin sorularına cevap verirdi. Rüya ta'biriyle görevli kâhin ve büyücüler bu tanrıya ait tapınaklarda otururdu.¹

Rüyaların nasıl anlamlandırılacağı çeşitli disiplinlerin metotlarına göre farklılık arz etmektedir. Kadim kültürlerde rüyaların bu âlem ile başka bir âlem arasında bir tür köprü olduğu, gelecekteki olaylara işaret eden ipuçları barındırdığı inancı, insanın rüyalara ilgisine zemin hazırlamıştır.² İlkel toplumlar, uzun süre görülen rüyalar ile gündelik hayatta yaşanan olayları ayırt etmekte tereddüt etmiş, rüyada görülenlerin, uyanırken yaşananlar kadar gerçek olduğunu dü-

şünmüşlerdir.³ Tarihte rüya hakkında yazılmış eserlere baktığında rüyanın mahiyetini araştırmaya başlamadan çok önce insanın rüya ta'biriyle ilgilendiği anlaşılmaktadır.⁴

Rüya ta'biri konusunda ilk metinler M.Ö. 5000'li yıllarda Asurlular tarafından yazılmıştır. Konuyla ilgili günümüze ulaşan en eski eser, British Museum'da bulunan ve M.Ö. 2000'li yıllara ait olduğu tahmin edilen Eski Mısır'dan kalma bir papirüstür. Burada 200 çeşit rüya ta'birine yer verilmektedir.

Rüyaları tıpkı masal ve mitoslar gibi semboller dili olarak niteleyen Erich Fromm, bunun unutulmuş bir dil olduğunu belirtmiştir. Çağdaş insanın unuttuğu bu dilin yeniden hatırlanmasının gereğini ortaya koymak için Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar* adlı eserini yazmıştır.⁵

Rüya ta'biri, tasavvufî gelenekte misal âlemi denilen nuranî âleme ait ilimlerden sayılmaktadır.⁶ Hz. Ya'kub ve ardından Hz. Yûsuf (a.s) rüya ta'bir ilminin pîri kabul edilmektedir.⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.s) hem kendi gördüğü rüyaları ta'bir ettiğine, hem rüya gören sahâbenin rüyalarını yorumladığına dair hadisler mevcuttur.

Söz gelimi Abdullah b. Ömer genç yaşlarında gördüğü şu rüyayı Resûlullah'a aktarması için kız kardeşi Hafsa'ya (r.a) -Resûlullah'ın eşi- aktarır. "Bir gün rüyamda, iki meleğin beni yakalayıp cehennemden kenarına kadar getirdiklerini gördüm. Cehennemde bazı insanlar vardı. Onları tanıdım. Hemen istiazeye başlayıp üç kere, "Ateşten Allah'a sığıyorum." dedim. Derken beni getiren iki meleği üçüncü bir melek karşılayıp, bana "Niye korkuyorsun?" dedi. Ben bu

rüyayı kız kardeşim Hafsa'ya anlattım. Hafsa da Resûlullah'a (s.a.s) anlatmış. Bu rüyanın ta'birine ilişkin Resûlullah (s.a.s), "Abdullah ne iyi insan, keşke bir de teheccüd kılsa!" demiş. Râvî Abdullah b. Ömer'in (r.a) bundan sonra geceleri pek az uyuduğunu aktarmaktadır.⁸

Hz. Ebû Bekir (r.a) gibi sahâbenin ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzurunda anlatılan kimi rüyaları Hz. Peygamber'den (s.a.s) izin alarak te'vil edip yorumladığına dair rivâyetler mevcuttur. Söz gelimi Abdullah b. Abbas'dan (r.a) nakledilen bir rivâyet şöyledir: "Bir adam Resûlullah'a (s.a.s) gelerek şu rüyayı anlattı: 'Bu gece rüyamda buluta benzer bir şey gördüm, ondan yağ ve bal yağıyordu. İnsanlar da ellerini açıp bu yağmurdan almaya çalışıyorlardı. Azıcık alan da vardı, çokça alabilen de. Derken arzdan semâya kadar uzanan bir ip gördüm. Siz o ipe yapışıp yükseldiniz. Sizden sonra birisi ona tutunup o da yükseldi. Sonra bir diğeri yükseldi, sonra bir diğeri daha ipe tutundu, ama ip koptu. Ancak onun için ipi eklediler, o da yükseldi.'" Nakledilen bu rüyayı Hz. Ebû Bekir (r.a) Hz. Peygamber'den izin alarak şöyle te'vil eder: "O buluta benzeyen gölgelik, İslâm bulutudur. Ondan yağın bal ve yağ Kur'an'dır. Kur'an'ın (bal gibi) halâveti ve (yağ gibi) yumuşaklığıdır. İnsanların bundan avuç avuç almaları Kur'an'dan kiminin çok, kiminin az miktarda istifadeleridir. Arzdan semâya yükselen ip ise, senin getirdiğin hakîkattir. Sen buna yapışmışsın, Allah o sebeple seni yüceltecektir. Senden sonra bir adam daha ona yapışacak ve onunla yücecek, ondan sonra biri daha ona yapışıp o da yücecek. Ondan sonra biri daha yapışır, fakat ip kopar, ancak onun için ip ulanır, o da yapışıp yükselir." Yaptığı te'vilin doğru olup olmadığını Hz. Peygamber'e

(s.a.s) sorar. Hz. Peygamber de yaptığı te'vilin bazı kısımlarında isabet ettiğini, bazısında yanlış olduğunu belirtir.⁹

Ezanı ilk önce rüyasında görenin Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe olduğu ve Hz. Peygamber'in de bunu onayladığı bilinmektedir.¹⁰ Hz. Ebû Bekir'in (r.a) Hz. Peygamber'den sonra da yakın çevresinin rüyalarını ta'bir ettiği bilinmektedir.

Söz gelimi Hz. Ebû Bekir'in Hz. Âişe'nin şu rüyasına yaptığı yorumu buna örnek verebiliriz. Hz. Âişe'den nakledilir: "Rüyamda odama üç tane ayın düştüğünü gördüm. Rüyamı babam Ebû Bekir'e anlattım. Sükût etti, cevap vermedi. Resûlullah (s.a.s) vefat edip de odama defnedilince babam Ebû Bekir, 'İşte rüyanda gördüğün üç aydan biri ve en hayırlısı!' dedi."¹¹ Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanına daha sonra Ebû Bekir (r.a) ve Ömer (r.a) defnedilmiştir.

Rüyaların insanın iç dünyasına ışık tutması, bunun da mânevî eğitimdeki (seyr ü sülûk) önemi nedeniyle tasavvufî gelenekte rüya konusuna ayrı bir ehemmiyet verilmiştir. İlk dönem sûfî müelliflerinden Kelâbâzî (ö. 380/990) *et-Ta'arruf*'ta, Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise *er-Risâle*'sinde rüya konusunu müstakil başlık altında incelemiştir.¹² Tasavvufî düşüncenin tarîkatlarla müesses hale gelmesiyle, bazı tarîkatlarda rüya ta'biri seyr ü sülûk sürecinin önemli bir rüknü olarak uygulanmış, gördüğü rüyalar ta'bir edilerek mürit yönlendirilmiştir. Böylece rüya ta'biri, yüz yüze gerçekleştirilen özel bir eğitim sürecinin bir parçası olarak mutasavvıflar tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle esmâ zikrini benimseyen tarîkatlarda rüya ta'biri ayrı bir önem taşımaktadır. Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun kurucusu kabul edilen Niyazi Mısrî (ö. 1694) eserlerinde kendi rüyalarının seyr ü sülûk

sürecindeki işlevine dikkat çekmiştir.¹³ Celvetî şeyhi olan Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1628), şeyhi Üftâde'ye (ö. 1580) intisabından sonraki üç yıllık seyr ü sülûk sürecini günlük halinde *Vâkıât* adlı eserinde aktarır.¹⁴ Eserin büyük bir kısmı, aktarılan rüyalardan ve bunların Üftâde tarafından yapılan ta'birlerinden meydana gelir.¹⁵ Böylece tasavvuf literatüründe ta'birnâme, güzârîşnâme, ta'birât-ı vâkıât, rüyanâme, se-yirnâme gibi isimlerle anılan bir tür doğmuştur.¹⁶

RÜYA VE İDRAK

Uyuyan insanda idrak bulunmadığını, dolayısıyla rüyada görülenlerin hayâlden ibaret olduğunu söyleyen bazı Mutezile bilginleri dışında İslâmî gelenekte ulemânın büyük çoğunluğuna göre rüya, insanın ruhu ile gördüğü ve aklı ile idrak ettiği bir olaydır.¹⁷ İslâm filozofları rüyayı birtakım sûretlerin “mütehayyile kuvvesi”nden “ortak duyu”ya (hiss-i müşterek) yansımaları şeklinde izah eder.¹⁸ Rüyaların sebep ve ta’birini açıklamak üzere *el-Kavl fî sebebi’l-menâmât* adında bir risâle yazan İbn Sînâ’ya (ö. 428/1037) göre rüya, nefsin muhayyile gücünün etkiye açık olma özelliği sayesinde gerçekleşmektedir. Güçlü bir konuma yükselmiş olan nefis, uykuda rüya ile fizik ötesi âlemden bilgi alabilmektedir.¹⁹

İbnü’l-Arabî, sûfî düşünce geleneğinin bu konudaki görüşlerini, İbn Sînâ gibi İslâm filozoflarıyla aynı doğrultuda temellendirir.

Bilindiği gibi İslâm düşüncesinde İbn Sînâ'nın insan nefsi- ni ele alırken, hayvanî kuvveler içinde yer verdiği 10 idrak melekesi vardır. Bunlardan beş duyu, zâhirdeki mahsusatı idrâke yöneliktir. Bâtındaki beş idrak yetisi ise hiss-i müş- terek, musavvire, mütehayyile, vâhime ve hafızadır. İnsanın beş zâhirî duyusu, uyku ile idrâke kapanınca, insan, rüya- da “mütehayyile” ile idrak eder, görür, işitir, tat alır. Rüya tecrübesini yaşayan her insan, zâhirî hislerinden ayrı olarak rüyada idrâke sahip olduğunu tecrübe ederek bilir. Bu husus gerçekte insanın zâhirî yetilerinden başka bir idrak gücü ile de kavrayabildiğinin bir göstergesidir.²⁰

İnsan yaşamının uyku (nevm) ve uyanıklık (yakaza) şeklin- de iki hâl üzere devam ettiği mâlumdur. Her iki hâlde de Allah, insan için eşyayı idrak edecek duyular yaratmıştır. İb- nü'l-Arabî'ye göre, insanın uyanık iken idrâkine duyu (his), uykudaki idrâkine ise ortak duyu (hiss-i müşterek) denilir. Uyanık iken meydana gelen idrak رؤية/rü'yet ile gerçekleşir- ken, uykuda gerçekleşene رؤيا/rüya denilir.²¹

Birinci ifadedeki rüyet kelimesi genellikle görme için kulla- nılsa da, aslında kelimenin Arapça'daki kökü olan رأى/raa fi- ili görmeyi de içine alacak şekilde anlama ve idrak anlamını haiz bir kelimedir. Kelime, anlamak anlamına gelince etki alanı daha da genişler. Bunu Arapça dilbilgisi kuralı bakı- mından şöyle temellendirebiliriz.

رأى fiili (raâ) Arapça'da göz ile görme manasında kullanılır- sa bir nesne, bilme anlamında kullanıldığında ise iki nesne alır.²²

Dolayısıyla kelimenin kök anlamı, rüyanın bir tür görüş, idrak ve anlayış ifade ettiğini destekler. Kelimenin sözlük

anlamlarından biri de göz (basar) ile veya kalp (basiret) ile görme anlamına gelmesidir.²³ Görme ve anlamaya işaret etmesi bakımından kelimenin Türkçe ve İngilizce karşılıklarında da (see kelimesinde olduğu gibi) görme anlamı yanında, anlamak anlamı mevcuttur.²⁴ Benzer şekilde, İngilizce'deki rüya anlamındaki dream kelimesinin düş anlamı yanında, insanın hayâli, ileriye öngörmesi, en yüce gayesi gibi anlamlara gelen -vision- anlamına geldiğini hatırlatalım.²⁵

Gazzâlî (ö. 505/1111), levh-i mahfûz ile insan kalbini, aralarında perde bulunan karşılıklı iki aynaya benzeterek rüyayı izah eder. Aynaların arasındaki perde kaldırıldığında birindeki görüntü diğerine yansır. Rüya olayı buna benzer. İnsan uyuduğunda kalbin duyu organlarıyla ilgisi azaldığından, levh-i mahfûzdaki bazı bilgiler kalbe yansır. Hayâl gücü (mütehâyile) bu bilgileri sembollerle alarak korur, insan uyandığında hayâlindeki sembolleri hatırlar.²⁶

Hız. Peygamber'in (s.a.s) rüyaların mahiyetine ilişkin hadîsinde rüyalar şöyle tasnif edilir: "Rüya üç kısımdır. Biri insanoğlunu üzme için şeytandan olan korkulardır; bir kısmı kişinin uyanırken zihnini meşgul ettiği şeylerdendir, bunları uykusunda görür; bir kısım rüyalar da var ki, onlar peygamberliğin kırk altı cüzünden biridir."²⁷

Buna binâen, İslâmî kaynaklarda genellikle üç türlü rüyadan bahsedilir.

Sâdık veya sâlih rüyalar: Hız. Peygamber bu tür rüyaların peygamberliğin kırk altıda biri olduğunu haber vermiştir.²⁸ Allah'tan birer müjde konumundaki (büsrâ minellah)²⁹ bu tür rüyaların kaynağı ilâhî olduğundan doğru ve gerçek rü-

yalardır. Bu tür rüyalar vâsıtasıyla bazı olaylar tahakkuk etmeden önce keşfedilip haber verilir.

Nefsanî rüyalar: İlgili hadiste, “hadîs-i nefs” diye ta’bir edilen beyin, duyu organları ve iç organlardan kaynaklanan düşler. Bu tür rüyalar, hatıraların, gündelik yaşamda tatmin olunamayan arzuların hayâlde canlanmasından ibarettir.

Psikanalizde Freud’un rüyalara ilişkin değerlendirmeleri bu tür rüyalarla ilgilidir.³⁰ Psikanalizde rüyaların aşkın bir boyutu olduğu ile daha ziyade C. G. Jung ilgilenmiş, kendi gördüğü rüyalar dahil rüyalardaki semboller ve kolektif bilinç üzerinde durmuştur.³¹

Şeytanî rüyalar: Şeytanın etkisiyle (tahvifu’ş- şeytan)³² insanda meydana gelen çağrışım ve bu tesirin meydana getirdiği hayâl ve sanrılardır.

Birinci türden rüyalar ilâhî bir kaynağa sahip olduğundan, zaman üstü bir boyuttan yansır. Dolayısıyla dünyada henüz meydana gelmemiş olaylar için bir işaret ve öngörü ifade ederler. Buhârî’nin rivâyetinde nübüvvetten bir parça olan bu tür rüyaların yalan olamayacağı kaydı vardır.³³ Ancak iki ve üçüncü tür rüyaların böyle aşkın bir kaynağı olmadığından, gören kişinin bilinçaltını ve sanrılarını göstermenin ötesinde birinci türdeki gibi bir gerçekliği yoktur. Nefis veya şeytandan kaynaklanan bu tür karmaşık düşlere Kur’an “*ad-gâs u ablâm*” demektedir.³⁴ İnsanın süflî ciheti pekişince bu türden rüyalarda artış olur. Bu rüyalar da kişinin bilinçaltını, nefsin hastalık ve bağımlılıklarını göstermesi bakımından mutasavvıflar tarafından önemsiz görülmez. Ulvî cihet pekiştiği takdirde ise hayâl levhine ulvî cihetten yansımaların artmasıyla Rahmânî diye de ta’bir edilen rüyalar gö-

rülür. Bu tür rüyalar gören kişiyi yücelten ve onun idrâkini artıran işaretler olabileceği gibi, henüz meydana gelmemiş olayların görülmesi şeklinde bir gerçekliğe sahip sâdık rüyalar şeklinde de olabilir.

Buna binâen, sûfî düşünce geleneğinde insan, nefsinin kazandığı letâfet ölçüsünde bu tür sâdık rüyaları idrak edebilmektedir. Bu yüzden klasik dönem sûfî müelliflerinden Kuşeyrî (v. 465/1072), bu türden rüyayı bir kerâmet çeşidi olarak değerlendirir.³⁵

Sûfî düşünce geleneğinde müsellemler olan bu hususu müte-kellim ve müfessir Fahreddin Râzi (ö. 606/1210) de benzer şekilde değerlendirmektedir: “Yüce Allah insan ruhunu madde ötesi âleme çıkabilecek, levh-i mahfûzu okuyabilecek yetenekte yaratmıştır. Ancak ruhun bedenle ilgisi buna engel olmaktadır. Uyku hâlinde ruhun bedenle ilgisi azaldığından levh-i mahfûzu okuma gücü artar. Ruhun orada gördükleri, insanın muhayyilesinde kendine özgü izler bırakır. Bu izler insanın hayâl yetisi ötesindeki bir gerçeği, yani levh-i mahfûzdaki bilgiyi gösterir ki, rüyanın asıl işaret ettiği şey budur.”³⁶

İbnü'l-Arabî rüya ile ilgili yukarıdaki hususlarda İslâm düşünce geleneğine istinat eder. Buna ilaveten sûfî tecrübe geleneği ve kendi mânevî tecrübesi ile konuyu farklı bir boyuta taşır. İbnü'l-Arabî'ye göre insan, unsurlardan oluşan cismanî varlığı sayesinde rüya görür. Bu yüzden meleklerin rüya görmediklerini belirtir.³⁷ İnsan bâtınî idrâki ile rüyada görür, işitir. Rüya tecrübesini yaşayan her insan, zâhirî hislerinden ayrı olarak rüyada idrâke sahip olduğunu tecrübeyle bilir. Bu tecrübe, insanın görmek, dokunmak ve bilmek için